

Данило Рига

ПАНСІОН ЧЕРНІГІВСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ: ЗАСНУВАННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ, РЕМОНТНІ РОБОТИ (40–80-ті рр. XIX ст.)

DOI: 10.58407/litopis.240403

© Д. Рига, 2024. CC BY4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9461-5721>

Мета публікації: на основі вивчення джерел та аналізу наукової літератури дослідити історію будівництва й функціонування пансіону при Чернігівській класичній чоловічій гімназії, вивчити різні етапи перебудови споруди пансіону протягом окресленого періоду. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, аналізу, а також історико-порівняльному **методі**. **Наукова новизна:** уперше здійснено спробу цілісного та комплексного дослідження питання розташування, зведення, перебудов і функціонування пансіону при Чернігівській класичній чоловічій гімназії. Виявлено й охарактеризовано його особливості та доцільність будівництва. **Висновки.** Упродовж усього XIX ст. через зростання кількості населення міста в Чернігові існувала потреба в розширенні закладів освіти, а також постанні нових. Це привело до поступового збільшення обсягів будівництва, відтак при чоловічій гімназії зводять пансіон. Його призначення полягало в розміщенні приїжджих учнів та збільшенні навчальних класів гімназії. Це у свою чергу свідчить про значущість закладу та наявну в ті часи можливість залучити до навчання значно більше охочих здобути ґрунтовну освіту. Вивчення справи будівництва освітніх закладів у цілому в Чернігові протягом окресленого періоду є актуальним, оскільки освіта відіграла важливу роль в історії Сіверщини та загалом України.

Ключові слова: пансіон, Чернігівська класична чоловіча гімназія, навчальний процес.

Серед навчальних закладів Чернігова XIX – початку XX ст. чільне місце посідала класична чоловіча гімназія, яка містилась у двох будинках в самому центрі міста. В одному з них – головному (зводився як Будинок губернатора, зараз це будівля Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського) – розміщувались навчальні класи, у другому – пансіон для приїжджих учнів¹.

Історіографічні студії щодо Чернігівської класичної чоловічої гімназії (далі – ЧКЧГ) наразі небагаті. Так, історію створення гімназії, питання навчально-виховного процесу в цьому закладі упродовж 1805–1905 рр. ґрунтовно досліджував лише М. Тутолмин. У монографії, присвяченій 100-літтю ЧКЧГ², дослідник детально описав виховний процес і подав інформацію про навчально-виховний склад закладу, а також розглянув низку питань із повсякденного життя чернігівських гімназистів.

Із радянського періоду маємо дві стислі статті в енциклопедичному довіднику «Чернігівщина»: «Гімназії»³, у якій перелічено гімназії Чернігівської губернії від початку XIX ст. (серед них і ЧКЧГ) і подано загальну інформацію про навчальний процес у них, та «Чернігівська класична чоловіча гімназія» – тут міститься коротка історія виникнення ЧКЧГ із прізвищами видатних діячів – її викладачів та випускників. У довіднику розміщено фото гімназії поч. XX ст., на якому зафіксовані обидва гімназичні будинки. Ця світлина важлива тому, що другий будинок, про який ітиметься в цій статті, до наших часів не зберігся⁴.

Підкреслимо, що в радянський час окремого видання щодо діяльності ЧКЧГ не існувало взагалі. Виховання в дореволюційних гімназіях та навчальний процес у них, зокрема і в Чернігівській гімназії, не були предметом дослідження за радянської доби, оскільки

¹ Спиридонов Ф. Гіркий запах лози: із історії Чернігівської чоловічої гімназії та методів виховання. *Чернігівські відомості*. 1997. 10 жовтня. С. 4.

² Тутолмин М. Столетие Черниговской гимназии. 1805–1905. Чернигов, 1906.

³ Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А. Кудрицького. Київ: Українська Радянська Енциклопедія ім. М. Бажана, 1990. С. 162–163.

⁴ Там само. С. 876–877.

освіта XIX ст. виступала опонентом радянської середньої школи у розрізі навчання та принципів виховання учнів.

Зі здобуттям Україною незалежності виникає зацікавленість історією цього важливого для Чернігова дореволюційного учбового закладу. Так, Є. Шпилевський⁵ опублікував невелике дослідження, у якому вперше після розпаду СРСР зроблено спробу проаналізувати життя учнів Чернігівської класичної гімназії та благородного пансіону при ній, щоправда, лише частково. Він висвітлив історію спорудження благородного пансіону та його використання в XIX–XX ст. Згодом Ф. Спиридонов⁶ зробив загальний аналіз процесу виховання гімназистів у Російській імперії, описав побут і розпорядок дня учнів Чернігівської гімназії. В. Сапон⁷ основну увагу приділив розташуванню благородного пансіону при ЧКЧГ.

Згідно з енциклопедичним довідником «Чернігівщина», Чернігівська класична чоловіча гімназія була заснована у 1805 р. «шляхом реорганізації Головного народного училища, відкритого 1789 р.»⁸, – яке було першим суто світським навчальним закладом у Чернігові. Містилося воно в будівлі колишнього П'ятницького монастиря, ліквідованого за указом Катерини II⁹.

Вочевидь, приміщення училища були або замалі для новоствореної гімназії, або перебували в незадовільному стані. Відтак ЧКЧГ (до переїзду в Будинок губернатора на Валу) розміщувалася в будинку, будівництво якого спочатку призначалося для інших цілей – для резиденції князя О. Куракіна, генерал-губернатора новоствореного у 1802 р. Малоросійського генерал-губернаторства, до складу якого входили Чернігівська та Полтавська губернії¹⁰. О. Куракін віддав під гімназію власний будинок, що розташовувався на лівому березі р. Стрижень, на розі нинішніх вулиць Т. Шевченка та О. Молодчого (до нашого часу не зберігся). Директором гімназії став Микола Маркаров, під керівництвом якого у 1805 р. навчальний заклад прийняв перших учнів. Згодом до будинку Куракіна прибудували додаткові приміщення, завдяки чому гімназія отримала два зали, декілька класних кімнат і бібліотеку. У губернаторському будинку навчальний заклад перебував до 1821 р., після чого переїхав до нового кам'яного будинку на Валу¹¹.

Новий кам'яний Будинок губернатора в Чернігові – головна споруда ЧКЧГ у майбутньому – зводився поруч зі старим дерев'яним¹² на території стародавнього Дитинця, у той час – адміністративній площі міста. Будівля створена в стилі російського класицизму за зразковим проєктом відомого архітектора Андріяна Захарова¹³. Будинок триповерховий, прямокутний у плані, з виступами-ризалітами з боку двору. На невисокому рустованому стилобаті першого поверху розміщено розкішний шестиколонний портик тосканського ордеру висотою в два верхні поверхи, який завершується горизонтальною лінією аттика. Вікна парадного фасаду звернуті до кафедрального Спасо-Преображенського собору. У північному напрямку від будівлі – площа XIX ст. На сьогодні Будинок губернатора в Чернігові є пам'яткою цивільної архітектури, зразком класицизму.

М. Онищенко зазначає, що спорудження Будинку губернатора на Валу (починаючи від ухвалення проєкту, виділення коштів на будівництво тощо) тривало впродовж 14 років – із 1803 по 1817 рр.¹⁴ Проте віднайдені нами архівні джерела свідчать про інше: будівництво завершилося лише восени 1821 р. – тобто на 4 роки пізніше¹⁵ – і тривало загалом 18 років.

Губернську будівлю споруджували на кошти державної казни: у 1803 р. на будівництво було асигновано суму розміром 43 731 руб. Але через зміну цін на будівельні матеріали та робочу силу, через три роки – у 1806 р. – був складений новий кошторис, згідно з яким на спорудження будинку вже знадобилось 48 435 руб. 5 коп., тобто більше майже на

⁵ Шпилевский Е. Как учились наши прадеды. *Черниговский полдень*. 1995. 16 ноября. С. 4.

⁶ Спиридонов Ф. Гіркий запах лози: із історії Чернігівської чоловічої гімназії та методів виховання. *Чернігівські відомості*. 1997. 10 жовтня. С. 4.

⁷ Сапон В. Вулиці старого Чернігова. Чернігів: Деснянська правда. 2007. С. 18.

⁸ Чернігівська класична чоловіча гімназія. *Чернігівщина*. С. 876. Див. також: Головні народні училища. *Чернігівщина*. С. 178.

⁹ Подобрій І. Перші гімназії та училища: як починалася народна освіта в Чернігові. URL: <https://chernigiv.one/uk/pershii-gimnaziiyi-ta-uchulyshha-yak-pochynalasya-narodna-osvita-v-chernigovi>.

¹⁰ Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Malorosiyske_general_gubernatorstvo.

¹¹ Подобрій І. Перші гімназії та училища: як починалася народна освіта в Чернігові.

¹² На Валу знаходилась адміністративна дерев'яна будівля губернатора, а біля Стрижня – його житло.

¹³ Сапон В. Вулиці старого Чернігова. С. 18.

¹⁴ Онищенко М. Будівництво казенних будівель у Росії і на Україні на поч. XIX ст. за типовими проєктами А. Захарова. *Питання історії архітектури та будівельної техніки України*. Київ, 1959. С. 190.

¹⁵ Російський державний історичний архів (далі – РДІА). Ф. 1285. Оп. 8. Спр. 495. Арк. 45.

5000 руб.¹⁶ Врешті 4 червня 1807 р. Малоросійський генерал-губернатор запропонував почати зведення будинку Чернігівського губернатора, і на це було використано 43 413 руб.¹⁷

Через п'ять років, 18 лютого 1812 р. був складений ще один кошторис із такою назвою: «Какое число потребно разных материалов и сколько онных на поупку и в уплату мастеровым людям на окончаніе выстроенного каменного дома для гражданского губернатора, и на выстроение вновь при онном доме казенных флигелей для служб и ограды с воротами»¹⁸. Тож для завершення будівництва треба було ще 43 344 руб.¹⁹ (тобто у підсумку будівництво цієї споруди коштувало більш ніж 90 тис. загалом). Про це Чернігівський губернатор доповів Малоросійському генерал-губернатору й просив на завершення будівництва необхідні кошти. Кошториси, плани, проєктні документи Будинку губернатора були направлені в департамент Державного казначейства, а звітди – у Будівельний комітет, який прийняв рішення щодо завершення будівництва лише 27 лютого 1814 р. На початку 1820 р. постає питання щодо зміни призначення недобудованого будинку – замість резиденції губернатора розмістити в цій споруді навчальний заклад – Чернігівську класичну чоловічу гімназію. Наприкінці 1820 р. дозвіл було отримано. Будинок офіційно прийняли та ввели в експлуатацію 13 листопада 1821 р., і з цього часу в ньому розмістилась Чернігівська чоловіча гімназія²⁰.

За проєктом А. Захарова садиба генерал-губернатора була прямокутником, обнесеним кам'яною огорожею. На північній стороні ділянки розташовувалася головна споруда, так що в одній площині зі стіною парадного фасаду, з обох боків будинку, була огорожа з воротами для в'їзду та двома хвіртками. У глибині садибної ділянки по його периметру планувалося збудувати три прямокутні споруди, розташовані П-образно так, щоб перед ними був двір, у А. Захарова названий «конюшеним». Від великого двору він відокремлювався кам'яною огорожею зі сторожою посередині й двома воротами з боків. Знайдені документи дозволяють порівняти зведений будинок губернатора з проєктом А. Захарова.

Порівнюючи креслення проєкту А. Захарова з кресленнями чернігівського Будинку губернатора 1810-х рр., бачимо, що головні фасади зображених будівель однакові, за винятком того, що в збудованій у Чернігові споруді нижче рівня цоколя портика розташовуються прямокутні декоративні ніші, яких не було в проєкті А. Захарова. Планування всіх трьох поверхів в основному ідентичні. За проєктом А. Захарова, з північно-східного крила будівлі в другому зі сходів приміщенні передбачалися додаткові сходи з першого до третього поверху, а також в обох крилах споруди – сходи на горища, не втілені в життя.

На першому етапі нова споруда задовольняла потреби гімназії. Перший поверх був зайнятий канцелярією, квартирою листоноші, книгарнею, кімнатою для сторожів, кухнями та коморою для вчителів, які мали квартири на третьому поверсі. Квартири вчителів математичних, історичних наук і словесності займали весь третій поверх, тут само містилась бібліотека. Класи були розташовані на другому поверсі. Плани та експлікація поверхів гімназії 1836 р.²¹ надають нам таку картину: учителі, які проживали на третьому поверсі, у 1829 р. були виселені, на другому та третьому поверхах розташовані класи, їхня кількість досягала восьми. Сім приміщень другого та третього поверхів були позначені як кімнати директора та «зал для испытаний»²²

Що за планом 1836 р. розташовувалося на першому поверсі, невідомо (немає експлікації). Але планування будівлі не було змінено, за винятком невеликої нової перегородки в колишній кімнаті для сторожів. Приміщення для них було зменшено. М. Тутолмин писав, що гімназія мала дерев'яний флігель невідомого призначення. Імовірно, ідеться про приміщення, у якому були розташовані стайні та комори.

На кресленнях садиби 1836 р. є зображення планів і фасадів (головного та бокового), також стайні та комори, що були одноповерховою спорудою з резалітом у центрі. За планом це три прямокутні приміщення, розташовані на північний схід і південний захід, які мали по центру вхід від головного фасаду. Центральний резаліт був більшим за бокові приміщення й перекритий покрівлею, що мала трикутний фронтон.

Споруди стайні та комори розташовувалися в південно-східній частині садиби, тильним своїм фасадом примикали до середньої частини огорожі, мали двір, який відділявся від двору Дому губернатора кам'яною огорожею з трьома входами. Огорожа гімназійної садиби була цегляною, 3,5 м висоти, і складалася із цегельних стовпчиків. Північно-захід-

¹⁶ РДА. Ф. 1285. Оп. 8. Спр. 495. Арк. 5 зв.–6.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. Арк. 20.

¹⁹ Там само. Арк. 20 зв.

²⁰ Тутолмин М. Столетие Черниговской гимназии... С. 103.

²¹ РДА. Ф. 1488. Оп. 4. Спр. 908.

²² Тутолмин М. Столетие Черниговской гимназии... С. 161.

на частина примикала до стін будинку й знаходилась на одній площині з головним фасадом.

Від 1843 р. при Чернігівській чоловічій гімназії почав діяти пансіон із лікарнею, аптекою та бібліотекою, де жили вихованці гімназії. Спочатку він знаходився в дерев'яній будівлі (колишньому адміністративному будинку губернатора) праворуч від головного корпусу. Згодом дерев'яний будинок було розібрано, а на його місці збудовано цегляний двоповерховий корпус.

Пансіони в дореволюційній Росії створювали при навчальних закладах. Фактично це були гуртожитки з повним утриманням учнів²³. Під пансіонами розуміли установи двох видів: 1) закриті приватні навчальні заклади, найбільш поширені в період до 1870-х рр.; надалі (у зв'язку з розвитком мережі відкритих навчальних закладів) багато пансіонів, особливо жіночих, перепрофілювались у навчальні заклади з підготовки дітей до навчання у середній школі, даючи освіту на рівні підготовчого та 1–2 класів навчальних закладів Міністерства народної освіти; 2) пансіони – так називалися заклади, подібні до сучасних гуртожитків (як приватні, так і державні) при відкритих школах, куди можна було помістити дитину, батьки якої проживали поза місцем навчання.

Зауважимо, що збудований у сер. XIX ст. пансіон при Чернігівській гімназії ніколи не був предметом окремого наукового дослідження, тож віднайдені в Державному архіві Чернігівської області документи вводимо в науковий обіг вперше.

У документі «Постановления собрания по разным вопросам» за 1829 р. ідеться про бажання дворянства заснувати благородний пансіон при Чернігівській чоловічій гімназії із наведенням прикладів заснування таких пансіонів при інших навчальних закладах: «В высочайшем указе, данным Правительствующему Сенату в 8 день декабря 1828 г., в котором приложен Высочайше утвержденный устав учебных заведений, подведомственных университетов: С. Петербуржскому, Московскому, Казанскому, Харьковскому, между прочим в п. 5. изображено: При гимназиях учреждать постепенно пансионы. Порядок их открытия и образ содержания подробно отображать в уставе. Как главная цель их пансионств есть доставления дворянам и чиновникам удобнейших средств к воспитанию детей их ... Главный надзор за пансионом, поручается почетному попечителю гимназии»²⁴.

Через збільшення кількості охочих навчатися гімназістам не вистачало приміщень, тому й постала необхідність у зведенні нової будівлі для пансіону.²⁵

Будівництво стало можливим завдяки благодійництву. Одним із відомих меценатів був Йосип Степанович Судієнко, який бажав надати батьківство своєму сину від кріпачки, а для цього потрібно було отримати дозвіл Державної Ради. У разі позитивної відповіді він пообіцяв щедре пожертвування (40 тис. руб.) на користь навчальних закладів.

21 липня 1804 р. сину Судієнка Михайлу Йосиповичу відповідним указом дозволено було взяти родове прізвище та герб. Тим часом гроші були покладені в Державний банк, і в 1834 р. пожертвована сума за рахунок відсотків виросла до значної цифри – 180 тис. руб., а на 1840 р. вона вже складала 200 тис. руб.²⁶ Гроші знаходились на рахунку Міністерства народної освіти й на підставі розпорядження Комітету міністрів Росії від 16 квітня 1840 р. поділені на дві рівні частини. Одна була направлена на будівництво благородного пансіону при чоловічій гімназії в Чернігові, інша – на спорудження благородного пансіону при Полтавській гімназії.

Окрім Й.С. Судієнка, у 1838 р. пожертвування (30 тис. руб.) на будівництво та функціонування пансіону при Чернігівській гімназії надав також його син Михайло.

Проте коштів на будівництво пансіонів не вистачало, відтак чернігівське та полтавське дворянство в 1844 р. приймає рішення про збір на ці цілі із власних доходів поміщиків по одній із четвертиною копійки сріблом за кожного кріпосного селянина. Наскільки великою була зібрана з поміщиків сума, наразі невідомо, однак припускаємо, що, порівняно з пожертвуваною Судієнками, вона була незначною, оскільки кріпосних селян на той час в Чернігівській та Полтавській губерніях проживало небагато, а розмір збору був незначним.

На середину XIX ст. (точний рік, на жаль, встановити поки не вдалося) був складений «Проект на постройку здания для благородного пансиона при губернской гимназии в г. Чернигове»²⁷. Але оскільки коштів на втілення цього проекту не було, склали «Проект на исправление дома губернской гимназии»²⁸. Згідно з ним, другий та третій поверхи гімназії були відведені під класи, кількість яких досягала десяти. На другому поверсі був роз-

²³ Пансіони. *Чернігівщина*. С. 593.

²⁴ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 133. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 230–230 зв.

²⁵ Шпилевский Е. Как учились наши прадеды. С. 4.

²⁶ Там само.

²⁷ РДА. Ф. 733. Оп. 96. Спр. 804.

²⁸ Там само. Спр. 803.

ташований зал для «собраний», бібліотека, книгарня. На третьому поверсі, крім класів, планували розмістити чергову кімнату та «сборную» кімнату для вчителів. Великі кімнати цього поверху хотіли розділити перегородками. В архітектурі цієї будівлі передбачали суттєві конструктивні зміни: з першого на другий поверх із центральної південно-східної частини планували зробити сходи, для чого поставили ще одну капітальну стіну. Коли саме втілили цю ідею, невідомо, але на 1841 р. такі сходи вже були.

Після зібрання необхідних коштів, 25 червня 1850 р. відбулось урочисте закладення фундаменту майбутнього приміщення пансіону при Чернігівській гімназії, яке розпочалось о 9-й годині ранку зі служіння літургії в Спасо-Преображенському соборі, урочистої ходи від собору до місця майбутньої будівлі та закладанням у підвалинах пансіону мідної дошки, присланой з Києва. Через чотири роки – у 1854 р. – приміщення пансіону було збудовано й заселено гімназистами. Упродовж др. пол. XIX – поч. XX ст. пансіон фактично виконував роль «гуртожитку» для гімназистів.

Будівля пансіону являла собою двоповерхову споруду, яка була розташована праворуч від головного корпусу. Мала дерев'яні прибудови: з квартирами для вихователів, лікарнею та лазнею. Із головним гімназійним корпусом це був єдиний комплекс – свого роду «академістечко». Для занять 50-ти вихованців об'їждали великі спортивні майданчики. На жаль, на сьогодні двоповерхова споруда пансіону та її дерев'яні прибудови не збереглися. Залишилися головний та спортивний корпуси ЧКЧГ. У останньому за часів СРСР містилась обласна рада спортивного товариства «Спартак» на Валу. Ця споруда була окремо збудована поруч із пансіоном на початку XX ст. під фізкультурні потреби гімназистів. Зараз у ній розміщується спортивна школа²⁹.

У жовтні 1857 р. імператор Олександр II разом із дружиною їхав до Москви через Київ. Під час перебування в Чернігові він відвідав Чернігівську класичну гімназію й «гімназіей і пансіоном осталася отлично доволен, как чистотою и порядком во всем, так и видом воспитанников»³⁰.

У більшості випадків життя учнів у пансіонах помітно відрізнялося від закритих елітних шкіл, де діяла сувора «англійська система» із залізною дисципліною, ранніми підйомами та «спартанськими» умовами побуту. Звичайно, багато залежало від позиції господаря (господині) / начальника (начальниці) конкретного пансіону, деякі з них прагнули дублювати правила казенної закритої школи, але переважно умови життя в пансіонах (зокрема й щодо правил гігієни та санітарії) були простішими й менш регламентованими³¹.

Оскільки вік набору учнів не був чітко позначеним, вікові межі навчання в гімназії можна визначити приблизно: переважна більшість хлопців навчалася там із 11–12 років. Для більш повної характеристики життя гімназистів звернімо увагу також на їх соціальне походження.

У Російській імперії XIX ст. соціальний статус людини часто був вирішальним для кар'єрного становлення. Більшість сфер суспільного життя мали становий характер. Освіта також потерпала від цього, адже для навчання в гімназії треба було позбутися статусу кріпака через отримання «вільної». Утім, ця процедура була цілком реальною, тому серед гімназистів середини XIX ст. траплялися колишні кріпаки. Варто наголосити, що соціальне походження впливало на характер стосунків у навчальному закладі. Адже початкове навчання вихідців із заможних і дворянських родин часто здійснювалось із залученням найкращих приватних педагогів, тоді як незаможні учні переважно були випускниками повітових училищ. Тому часто заможні батьки намагалися підібрати для своїх дітей гімназії із «достойним» учнівським оточенням. Це призводило до того, що для здобуття середньої освіти учні вимушені були їхати до сусідніх губерній, тоді як пристойні навчальні заклади були поряд. Прагнучи обмежити різностанове спілкування, батьки відмовлялися від загальних умов поселення учнів при гімназіях і винаймали окремі квартири. На час гімназійного навчання разом із дітьми там селилися близькі родичі: матері, бабусі та ін. Такі явища лише погіршували становище учнів, які почувалися відірваними від товаришів.

Зі збільшенням кількості гімназистів виникла проблема з їх розселенням. Не всі гімназії мали можливість вирішити проблему учнівського проживання, тому поширеною була практика розселення в приватних квартирах. Гімназистів заохочували проживати в домівках місцевих педагогів. Але якість такого проживання була різною залежно від учителя. В окремих випадках в учнівському побуті панувала строга дисципліна без будь-яких дозво-

²⁹ Спиридонов Ф. Гіркий запах лози... С. 4.

³⁰ Цит. за: Спиридонов Ф. Гіркий запах лози... С. 4.

³¹ Веремко В. Пансионы в России во вт. пол. XIX – нач. XX в. *Вестник ЛГУ им. А. Пушкина*. 2015. Т. 4. № 3. С. 33–35.

лів на розваги, в інших – атмосфера всебічного розвитку та гармонії. Господарі приватних квартир регулярно брали участь у педагогічних радах, де звітувалися про дисципліну та чемність гімназистів. Обговорювали найважливіші проблеми виховання молоді та можливості покращення самонавчання в позаурочний час. Отже, незалежно від місця проживання побут учнів постійно контролювався адміністрацією закладу. У деяких гімназіях призначалися чергові вчителі, які вечорами робили обхід квартир, оглядаючи умови проживання вихованців.

Система покарань гімназистів була надзвичайно розгалуженою та різнилася відповідно до тяжкості порушень. Зокрема поширеними були покарання, в основі яких лежав моральний осуд учня. Серед них слід виокремити догани, занесення імені учня до «чорної дошки», переміщення винуватця на кілька годин до карцеру. Ці покарання вважалися повсякденними та не мали спеціальної процедури введення їх у дію. Про їх застосування необхідно було лише повідомити директору чи інспектору.

Найвищим дисциплінарним покаранням було висічення різками. Воно застосовувалося до найтяжчих порушень дисципліни та лише після дозволу й за безпосередньої присутності інспектора. Цей вид покарання застосовували винятково до учнів I–III класів гімназії. У разі скоєння грубого порушення дисципліни старшокласниками їх виключали з гімназії. Застосування фізичних покарань було досить поширеним явищем. Хоча варто зазначити, що наприкінці 1840-х рр. помітними були тенденції до обмеження таких покарань. З'являлись педагоги, які кардинально виступали проти побиття учнів. Вони розпочинали протидію цим негативним тенденціям власним прикладом. Намагались знайти шляхи вирішення ситуацій через взаємодію з класним колективом. Директори гімназій, підтримуючи загальні тенденції, видавали укази про обмеження фізичних засобів впливу на учнів. Попри ініціативи окремих педагогів, фізичні покарання учнів у гімназійній практиці залишались. Деякі вчителі вдавались до ударів лінійкою під час уроків із метою налагодження дисципліни в класі. Однак наголосимо, що не всі учні страждали від таких методів взаємодії на уроці. Гімназисти, які мали зразкову поведінку та високий рівень успішності протягом усього навчання, уникали покарань. Але в класах таких була меншість. До малої кількості таких учнів спричиняв складний процес навчання, що обтяжував підлітків та обмежував їхні природні бажання рухатись. Зазначимо, що в позаурочний час учні багато працювали над своїм інтелектуальним розвитком. Це часто призводило до розумових перевантажень і погіршення загального стану здоров'я³².

Під час вступу до гімназії обов'язковим був медичний огляд, відповідно до якого відбувалось зарахування до навчального закладу. Обстеження проводилось, як правило, за місцем проживання, а рішення щодо стану здоров'я виносилося повітовим лікарем. Відтоді стан здоров'я зарахованого гімназиста був підконтрольним навчальному закладу. У гімназійні роки стан здоров'я юнаків погіршувався. Це явище пов'язувалося з надмірними розумовими навантаженнями та складними умовами проживання. Збільшувалась кількість хронічних хвороб, найпоширенішими з яких були викривлення хребта, погіршення зору (катаракта та ін.), анемія тощо. Така тенденція вимагала зміни розпорядку дня гімназистів. У деяких навчальних закладах вводилися обов'язкові гімнастичні вправи. Стан учнівського здоров'я безпосередньо залежав і від характерних для сер. XIX ст. епідеміологічних спалахів. Гімназисти весь час перебували в межах одного колективу, оскільки навчалися і проживали разом. За таких обставин вони першими опинялися в зоні ризику поширення інфекційних хвороб. Періодично траплялись летальні випадки. Цікаво, що самі гімназисти майже не скаржилися на поганий стан здоров'я³³.

У 1860-ті рр. будинок пансіону при Чернігівській класичній гімназії було перебудовано. Так, у 1865 р. затвердили кошторис на ремонт будівель Чернігівської гімназії, оскільки виникла необхідність проведення ремонтних робіт у її пошкоджених будинках (чому виникли ці пошкодження, наразі з'ясувати не вдалося)³⁴. 1 січня 1866 р. пансіон було закрито. Був складений акт про ознайомлення з пошкодженнями та плани самих будівель. Кошторис на виправлення камінної будівлі пансіону передбачав витрати в межах 431 руб. 80 коп.³⁵

Роботи на другому поверсі будівлі були спрямовані на встановлення двох дерев'яних перегородок, оскільки саме тут планували розмістити класи гімназії. У 1866 р. на другому поверсі закритого пансіону було розташовано I та IV класи гімназії³⁶. Того ж року губернський архітектор Д. Савицький ознайомився зі станом пансіону. Він констатував, що на-

³² Пилипенко В. Повсякденне життя українських гімназистів у 30–50-х рр. XIX ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. 2019. Вип. 71. С. 183–185.

³³ Там само.

³⁴ ДАЧО. Ф. 127. Оп. 10. Спр. 8. Арк. 1.

³⁵ Там само. Оп. 16. Спр. 39. Арк. 1–2.

³⁶ Там само. Спр. 131. Арк. 1.

вантаження перегородок не призвело до руйнування балок, а самі балки були доволі міцні й безпечні³⁷. Директор училищ у Чернігівській губернії отримав від Чернігівського губернатора дозвіл на встановлення на другому поверсі будинку пансіону двох дерев'яних перегородок. Однак зауважував, що перегородки вже зроблені, а за міцність підлоги, на якій вони влаштовані, не можна поручитись. Він просив оглянути перегородки чиновника будівельного відділення³⁸.

31 жовтня 1866 р. директор училищ Чернігівської губернії звертався до губернського інженера Д. Савицького й констатував, що вага перегородок не призвела до осадки будинку, розташовані посередині балки на цьому поверсі були міцні³⁹. Того само року директор училищ Чернігівської губернії просив зробити розпорядження на ремонт даху, кам'яної огорожі та парканів при будинку Чернігівської гімназії⁴⁰. Молодшим архітектором будівельного відділення Чернігівського губернського правління І. Куцевичем складено кошторис на ремонт Чернігівської гімназії та благородного пансіону, який колись діяв при ній⁴¹. Загалом, у 1866 р. сума на ці роботи склала 636 руб. 65 коп. сріблом⁴².

За два роки знову потрібно було проводити ремонт, відтак підрядник Френкель виконав його в будівлях гімназії та колишнього благородного пансіону на загальну суму 917 р. 50 коп.⁴³ У цьому ж році відремонтовано дах, кам'яну огорожу та паркани при будівлі Чернігівської гімназії на суму 285 руб.⁴⁴ Затверджений 1868 р. кошторис на ремонт будівлі гімназії складав: на матеріали – 862 р. 51/4 коп., на роботу – 433 руб. 94 коп., усього – 1295 руб. 99 ¼ коп.⁴⁵

Необхідність у проведенні ремонтних робіт знову виникає через певний час, тепер уже в 1880-х рр. 19 березня 1881 р. виконувач посадових обов'язків директора Чернігівської гімназії П. Ланц звертався у листі під № 219 «в строительное отделение Черниговского Губернского правления» із таким проханням: «Преподавая при сем смету на ремонтные исправления в зданиях Черниговской мужской гимназии, предложенных к производству в настоящем 1881 г. Акт об освидетельствовании поврежденных и чертежи названных зданий на шести листах имею честь покорнейше просить Строительное отделение Черниговского Губернского правления о рассмотрении и утверждении означенной выше сметы, возвратитъ ко мне такуюю обратно, с применениями, в возможно скорейшее время»⁴⁶.

20 квітня 1881 р. молодший архітектор Маркелов у рапорті повідомляв: «Имею честь представить смету на исправление зданий бывшего благородного пансиона Черниговской мужской гимназии вместе с четырьмя чертежами»⁴⁷. Архітектор подав креслення та кошторис на 3133 руб. 30 коп.⁴⁸ Можемо констатувати: у 1881 р. необхідний ремонт був проведений. Щоправда, сказати більш точно, які саме були «исправления зданий бывшего благородного пансиона черниговской мужской гимназии», не можемо, оскільки про це в документі не йдеться.

До кінця XIX ст. переважна більшість пансіонів у країні була розрахована лише на кілька десятків осіб. Дуже часто для них виділявся окремий поверх, а то й просто дві чи три кімнати в будівлі навчального закладу, у якому, окрім пансіонерів, навчались учні та напівпансіонери (тобто ті, хто отримував у школі харчування, але ночувати йшли додому). Так, у др. пол. XIX – на поч. XX ст. школярі, які навчались (проживали) в пансіонах, опинялись у різних за характером та організацією закладах, а під цією назвою могло приховуватись й місце, де дитина отримувала лише дах, і елітний навчальний заклад зі складною програмою та повною регламентацією життя⁴⁹.

Отже, це дослідження лише частково торкнулось важливих питань щодо заснування та діяльності пансіону при Чернігівській чоловічій гімназії. Призначення пансіону, як бачимо, полягало в розміщенні приїжджих учнів та збільшенні навчальних класів гімназії. Це свідчить про значущість закладу та наявну в ті часи можливість залучити до навчання значно більше охочих здобути ґрунтовну освіту.

³⁷ ДАЧО. Ф. 127. Оп. 10. Спр. 131. Арк. 1.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само. Арк. 2.

⁴⁰ Там само. Оп. 26. Спр. 169. Арк. 4. Арк. 4 об.

⁴¹ Там само. Оп. 36. Спр. 46. Арк. 1.

⁴² Там само. Оп. 16. Спр. 180. Арк. 1.

⁴³ Там само. Оп. 46. Спр. 212. Арк. 1–1 об.

⁴⁴ Там само. Оп. 26. Спр. 259. Арк. 1.

⁴⁵ Там само. Оп. 10. Спр. 8. Арк. 2–3.

⁴⁶ Там само. Спр. 450. Арк. 3.

⁴⁷ Там само. Арк. 4.

⁴⁸ Там само. Арк. 5–5 зв.

⁴⁹ Веремко В. Пансионы в России... С. 33–35.

References

Bilousov, S., Pronikov, O. (2010). Systema nyzhnoi ta serednoi profesiinoi osvity v Chernihivskii gubernii v XIX – na pochatku XX st. [The system of lower and secondary professional education in the Chernihiv gubernia in the 19th – the beginning of the 20th c.]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. T. Shevchenka – Bulletin of T. Shevchenko Chernihiv national pedagogical university*, 80, P. 144–148.

Pylypenko, V. (2019). Povsiakdenne zhyttia ukrainskykh himnazystiv u 30–50-kh rr. XIX st. [Everyday life of Ukrainian high school students in the 30s–50s of the 19th c.]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Drahomanova – Scientific journal of the M. Dragomanov National pedagogical university*, 71, P. 183–188.

Sapon, V. (2007). Vulytsi staroho Chernihova: Istoryko-kraiezn. etyudy [Streets of an old Chernihiv: Historical and regional history sketches]. Chernihiv, Ukraine.

Veremenko, V. (2015). Pansyony v Rossyy vo vt. pol. XIX – nach. XX v. [Boarding houses in Russia in the second half of the 19th – the early 20th c.]. *Vestnyk LHU ym. A. Pushkyina – Herald of A. Pushkin LSU*, Vol. 4, 3, P. 33–38.

Рига Данило В'ячеславович – молодший науковий співробітник відділу музейної та науково-фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів Стародавній» (вул. Преображенська, 1, Чернігів, 14000, Україна).

Ryga Danylo – the junior researcher of the department of museum and scientific-fund activity of the National architectural and historical reserve «Ancient Chernihiv» (1 Preobrazhenska Str., Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: 27drig@ukr.net

BOARDING HOUSE OF CHERNIHIV CLASSICAL MALE GYMNASIUM: FOUNDATION, FUNCTIONING, REPAIR WORKS (40s–80s of the 19th c.)

The purpose of the publication: based on the study of various sources and the analysis of scientific literature, to investigate the history of the construction and operation of the boarding house at the Chernihiv classical male gymnasium. The reconstruction of the boarding house at this time is researched. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, analysis, as well as the historical-comparative method. **Scientific novelty**: for the first time, an attempt was made to conduct a holistic and comprehensive study of the location, construction, reconstruction and operation of the boarding house at the Chernihiv classical male gymnasium. Its features and feasibility of construction have been identified and characterized. **Conclusions**. Throughout the 19th c., taking into account the growth of the city's population, there was a need to expand educational institutions, the appearance of new educational institutions in Chernihiv, and the expansion of new secular institutions. This led to a gradual increase in the amount of construction, hence the construction of a building at the men's gymnasium – a boarding house. The purpose of the boarding house was to accommodate visiting students and increase the number of classes in the gymnasium. This, in turn, emphasized the importance of the institution, which consisted in the possibility of involving the majority of those wishing to obtain a good and thorough education in the educational process. The study of the construction of educational institutions in general in Chernihiv at this historical time is relevant, since for centuries education has been of great importance in the history of Sivershchyna and Ukraine in general.

Key words: boarding house, Chernihiv classical male gymnasium, educational process.

Дата подання: 17 листопада 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 серпня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Рига, Д. Пансіон Чернігівської класичної чоловічої гімназії: заснування, функціонування, ремонтні роботи (40–80-ті рр. XIX ст.). *Сіверянський літопис*. 2024. № 4. С. 33–40. DOI: 10.58407/litopis.240403.

Цитування за стандартом APA

Ryga, D. (2024). Pansion Chernihivskoi klasichnoi cholovichoï gimnazii: zasnuvannia, funktsiiuvannia, remontni roboty (40–80-ti rr. XIX st.) [Boarding house of Chernihiv classical male gymnasium: foundation, functioning, repair works (40s–80s of the 19th c.)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 33–40. DOI: 10.58407/litopis.240403.

